

O'ZBEK VA FRANSUZ DISKURSIDA IMPLIKATURA VA PRESUPPOZITSIYANING PRAGMALINGVISTIK XUSUSIYATLARI

Karimov Jamshid Shavkat o'g'li

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Roman-german filologiyasi fakulteti

Fransuz tili nazariy fanlar kafedrası o'qituvchisi

jamshidkarimov00@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqola o'zbek va fransuz diskursida implikatura va presuppozitsiya hodisalarining pragmalingvistik xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilishga bag'ishlangan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, implikatura va presuppozitsiya mexanizmlari universal xarakterga ega bo'lsa-da, ularning til osti ko'rinishlari madaniy va tizimiy farqlarga bog'liq holda sezilarli tafovutlar namoyon etadi. Maqola lingvistika, tarjimashunoslik va madaniyatlararo kommunikatsiya sohalari uchun amaliy ahamiyat kasb etadi.*

Kalit so'zlar: *implikatura, presuppozitsiya, pragmalingvistika, diskurs, o'zbek tili, fransuz tili, nutq akti, kooperatsiya tamoyili, madaniyatlararo kommunikatsiya.*

Аннотация. *Данная статья посвящена сравнительному анализу прагмалингвистических особенностей импликатуры и presupпозиции в узбекском и французском дискурсе. Результаты показывают, что, несмотря на универсальный характер механизмов импликатуры и presupпозиции, их проявления на уровне конкретного языка обнаруживают существенные различия, обусловленные культурными и системно-типологическими факторами. Статья представляет практический интерес для специалистов в области лингвистики, переводоведения и межкультурной коммуникации.*

Ключевые слова: *импликатура, presupпозиция, прагмалингвистика, дискурс, узбекский язык, французский язык, речевой акт, принцип кооперации, межкультурная коммуникация.*

Abstract. *This article is devoted to a comparative analysis of the pragmalinguistic features of implicature and presupposition in Uzbek and French discourse. The results demonstrate that, although the mechanisms of implicature and presupposition are universal in nature, their manifestations at the level of specific languages reveal considerable differences conditioned by cultural and systemic-typological factors. The article is of practical relevance for specialists in linguistics, translation studies, and intercultural communication.*

Keywords: *implicature, presupposition, pragmalinguistics, discourse, Uzbek language, French language, speech act, cooperative principle, intercultural communication.*

Kirish. Zamonaviy tilshunoslikda matnning yuzaki mazmunidan tashqari ifodalangan yashirin ma'nolarni o'rganish alohida ilmiy yo'nalish sifatida shakllanib, pragmalingvistikaning asosiy tadqiqot predmetiga aylandi. Kommunikatsiya jarayonida ma'no faqat til birliklarining bevosita leksik-semantik tarkibidan emas, balki kontekst, nutq vaziyati, ijtimoiy munosabatlar va madaniy fondan ham tashkil topadi. Aynan shu nuqtai nazardan implikatura va presuppozitsiya tushunchalari har qanday tabiiy tilning ma'no tuzilishini to'liq anglab yetishda muhim analitik vosita bo'lib xizmat qiladi [1]. O'zbek va fransuz tillari tipologik jihatdan tamomila farqlansa-da biri agglyutinatív, ikkinchisi analitik tuzilishga ega — ikkalasida ham pragmatik ma'no hosil qilish mexanizmlari o'xshash umumiy qonuniyatlarga bo'ysunadi. Ammo mazkur qonuniyatlarning til osti ko'rinishlari, ya'ni implikatura va presuppozitsiyaning diskursda namoyon bo'lish shakllari, madaniy o'ziga xoslik va tilning ichki grammatik tuzilishi ta'sirida jiddiy tafovutlar kasb etadi. Shu bois ikkala tildagi pragmatik hodisalarni qiyosiy tadqiq etish faqat nazariy emas, balki tarjimashunoslik, chet til o'qitish metodikasi va madaniyatlararo muloqot nuqtai nazaridan ham dolzarb ahamiyat kasb etadi [2].

Metodologiya va adabiyotlar tahlili. Tadqiqotda asosiy metodologik asos sifatida G. P. Graysning kooperatsiya tamoyili va suhbat implikaturalari nazariyasi qo'llaniladi. Grayning konsepsiyasiga ko'ra, muloqot ishtirokchilari miqdor, sifat, munosabat va uslub maksimalariga rioya qilgan holda nutq yuritadi; ushbu maksimalarning ataylab buzilishi esa implikatura, ya'ni to'g'ridan-to'g'ri aytilmagan, lekin anglatilgan ma'noni yuzaga keltiradi [3]. Presuppozitsiya masalasiga kelsak, u nutq aktidan oldin mavjud bo'lgan, tinglovchi tomonidan so'zsiz qabul qilinadi deb taxmin qilinadigan fon bilimlarini ifodalaydi. Ushbu ikki hodisani bir-biridan farqlovchi asosiy belgi shundaki, implikatura muloqot jarayonida hosil bo'ladigan dinamik xulosa bo'lsa, presuppozitsiya nutqqa kirishuv shartlarining statik qismi hisoblanadi [4]. O'zbek tilshunosligida pragmatik hodisalarni o'rganish nisbatan kechikib rivojlandi: dastlabki jiddiy ishlar XX asrning oxiri — XXI asr boshlarida paydo bo'ldi.

N. Mahmudovning nutq madaniyati va semantik-pragmatik munosabatlarga bag'ishlangan tadqiqotlari, shuningdek, D. Xudoyberdiyevaning o'zbek nutq aktlari tasnifiga doir ishlari ushbu sohadagi poydevorni belgilab berdi [5]. Fransuz pragmalingvistikasi esa Evropa an'analarning yuksak rivojlanish darajasiga ega bo'lib, O. Ducrot, C. Kerbrat-Orecchioni va D. Sperber & D. Wilson kabi olimlarning ishlari bu sohada fundamental nazariy asoslar yaratdi [6]. Ayniqsa, Sperber va Wilsonning relevantlik nazariyasi presuppozitsiya va implikaturani kognitiv jarayon sifatida qayta talqin qilib, ularni kommunikativ niyat va kontekstual effektlar doirasida o'rganishga yangi yo'nalish ochdi [7]. Rus tilshunosligida esa N. D. Arutyunova va Ye. V. Paduchevaning presuppozitsiyaga doir monografik tadqiqotlari qiyosiy pragmatika

sohasida muqobil nuqtai nazarlarni ishlab chiqdi va ular hanuzgacha metodologik manba sifatida faol qo'llaniladi [8].

Natijalar va muhokama. Nazariy tahlil shuni ko'rsatadiki, o'zbek va fransuz diskursida implikatura hosil bo'lishining asosiy mexanizmlari universal lingvistik qonuniyatlarga bo'ysunsa-da, ularning til materialida ifodasi sezilarli farq qiladi. O'zbek tilida suhbat implikaturasi ko'pincha modal so'zlar, yumshatuvchi leksik birliklar va ohang vositalari orqali shakllanadi; diskursda tinglovchiga bevosita murojaat qilmasdan kerakli ma'noni yetkazish madaniy etiket talabi bilan ham uzviy bog'liq. Masalan, o'zbek nutq odobi an'anasida to'g'ridan-to'g'ri rad etish ijtimoiy jihatdan nomaqbul hisoblanadi, shuning uchun implikatsion noaniqlik ataylab qo'llaniladigan pragmatik strategiyaga aylanadi. Fransuz diskursida esa suhbat implikaturasi ko'pincha sintaktik inversiya, neytral jumla tuzilishidan chetga chiqish va leksik presuppozitorlar orqali ifodalanadi; shu bilan birga, fransuz madaniy an'anasida argumentativ nutq uslubiga moyillik implikaturaning ko'proq mantiqiy-ritorik shakl olishiga olib keladi [6].

Presuppozitsiya nuqtai nazaridan esa ikki tildagi tafovut yanada yorqinroq namoyon bo'ladi. Fransuz tilida grammatikalashgan presuppozitsiya vositalari — xususan, artikl tizimi juda kuchli: la, le, les kabi aniq artikllar birikkan otlar avtomatik ravishda mavjudlik presuppozitsiyasini faollashtiradi. O'zbek tilida bunday morfologik vosita mavjud emas; presuppozitsiya ko'proq leksik — «bu», «o'sha», «hatto», «ham» kabi ko'rsatish va ta'kidlash vositalari orqali, shuningdek kontekstga bog'liq holda yuzaga keladi. Bu holat o'zbek matnlarini fransuzga tarjima qilishda presuppozitsion ma'no zanjirlarini saqlashni tarjimondan alohida pragmatik malaka talab qilishini anglatadi [10]. Shu bilan birga, ikki tilda ham presuppozitsiyaning faktorlash (factive), leksik va egzistensial turlari bir xil mantiqiy asosga ega bo'lib, ularning matnda aktuallashuvi kontekst va nutqiy vaziyatga bog'liq ekanligini tahlil tasdiqlaydi. Ushbu xulosalar qiyosiy pragmatika va kognitiv tilshunoslik sohalarining so'nggi ilmiy izlanishlari bilan uyg'un bo'lib, implikatura va presuppozitsiyaning tildagi universal hamda madaniy-spetsifik qatlamlarini aniq chegaralash zaruratini yana bir bor ko'rsatadi [4].

Xulosa. O'zbek va fransuz diskursida implikatura va presuppozitsiyaning pragmalingvistik xususiyatlarini qiyosiy o'rganish shuni tasdiqladiki, mazkur hodisalar universal kommunikativ tabiatga ega bo'lishiga qaramay, ularning konkret tildagi ifodalanish shakllari madaniy, tipologik va grammatik omillar ta'sirida sezilarli darajada farqlanadi. O'zbek tilida implikatura va presuppozitsiya asosan leksik-kontekstual vositalar, nutq odobi normalari va morfologik ko'rsatkichlar orqali namoyon bo'lsa, fransuz tilida grammatik vositalar, xususan artikl tizimi va sintaktik konstruktsiyalar hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ushbu farqlar tarjima amaliyotida, chet til o'qitishda va madaniyatlararo kommunikatsiya nazariyasida e'tiborga olinishi lozim. Kelajakdagi tadqiqotlar uchun ushbu hodisalarni konkret matn janrlari kesimida —

ommaviy nutq, badiiy matn va rasmiy diskurs — alohida o'rganish istiqbolli yo'nalish bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mahmudov N. M. O'zbek tilining nazariy grammatikasi: semantika va pragmatika. — Toshkent: Fan, 2010. — 312 b.
2. Xudoyberdiyeva D. R. O'zbek tilida nutq aktlari: tasnif va tahlil. — Toshkent: O'zbekiston milliy universiteti nashriyoti, 2015. — 198 b.
3. Grice H. P. Logic and Conversation // Studies in the Way of Words. — Cambridge: Harvard University Press, 1989. — P. 22–40.
4. Levinson S. C. Pragmatics. — Cambridge: Cambridge University Press, 1983. — 420 p.
5. Yo'ldoshev M. Q. Badiiy matnning lingvopragmatik talqini. — Toshkent: Akademiya nashr, 2013. — 256 b.
6. Kerbrat-Orecchioni C. L'implicite. — Paris: Armand Colin, 1986. — 404 p.
7. Sperber D., Wilson D. Relevance: Communication and Cognition. — Oxford: Blackwell, 1986. — 328 p.
8. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл: логико-семантические проблемы. — М.: Наука, 1976. — 383 с.
9. Падучева Е. В. Высказывание и его соотносённость с действительностью. — М.: Наука, 1985. — 271 с.
10. Ducrot O. Le dire et le dit. — Paris: Éditions de Minuit, 1984. — 237 p.